

"מגש הכסף" בגבעת ר"ם

בסיס הגדנ"ע בירושלים
במלחמת העצמאות

אהוד אמיר

גדנ"עים חמושים באימון בירושלים, 1948 (לע"מ)

"גבעת ריכוז מפקדים" בשייח' באדר

בדצמבר 1947 מנה הגדנ"ע בירושלים כ-1,500 חניכים ומפקדים, כולם בפיקודו של יהושע אריאלי. הם רוכזו בשלושה גדודים: "מודיעין" לנוער הדתי, "מצדה" לתלמידי התיכון ו"יהודה" לנוער העובדים. הגדנ"עים התאמנו בבתי ספר ובמקומות אימון סודיים, בשדות הפתוחים סביב השכונות היהודיות בעיר ובאתרי אימונים ששכנו מחוץ לעיר, הרחק מעיני הבריטים – בגוש עציון, בעטרות, בנווה יעקב וביישובי צפון ים המלח. עם תחילת מלחמת העצמאות, בדצמבר 1947, פסקה התחבורה הסדירה אל מקומות האימונים מחוץ לעיר. גם הדרך ליישובים הקרובים יותר ממערב, מעלה החמישה וקריית ענבים, לא הייתה

בינואר 1948 החל לפעול בראש גבעה במערב ירושלים בסיס

גדנ"ע ששימש מוקד מרכזי להכשרתם הצבאית של בני הנוער בעיר במלחמת העצמאות. כ-1,500 נערים ונערות עברו אימונים בבסיס זה, עד מעבר הבסיס לעין כרם בשלהי 1948. המדריכים שאימנו בבסיס ובני הנוער שהתאמנו בו הצטרפו ליחידות לוחמות בעיר ומחוצה לה, ואף הוקמו מקרבם יחידות שמירה ולחימה אורגניות. קציני החינוך של הגדנ"ע בירושלים קיימו בבסיס זה פעילות תרבותית וחינוכית אינטנסיבית שגיבשה את הנוער והרחיבה את אופקיו בעיצומו של המצור על העיר, בעת הקרבות שהתנהלו בשכונותיה עם קום המדינה ופלישת צבאות ערב, ואף בעיצומה של הפלישה ולאחר מלחמת העצמאות.

אהוד אמיר הוא היסטוריון, עורך, כותב ומתרגם. מחבר הספר "גדנ"ע בירושלים בתש"ח" (2003).

מסדר אימוני

יהושע אריאלי, מפקד הגדנ"ע בירושלים

עוד בטוחה. פסקו המסעות הרגליים לים המלח, למצדה ולהרי יהודה, מסעות שהשתתפו בהם קבוצות נערים בלתי חמושים בליווי מדריך גדנ"ע שנשקו מוסתר. מפקדי הגדנ"ע נאלצו לאמן במרתפי בתי ספר, באולמות ואף בחדרים מושכרים. לבעיית מקומות האימונים נוספה בעיית המפקדים: הגדנ"ע בירושלים נאלץ לשלוח את מפקדיו לקורסים בשפלה. מפקדים רבים לא שבו מקורסים אלו כיוון שגויסו ליחידות אחרות או עברו אליהן מרצונם. נוסף לכך, נדרש אריאלי מעת לעת לספק למפקדת המחוז מדריכי גדנ"ע לשם הדרכה. כך התערער שלד הפיקוד של הגדנ"ע בעיר ונפגעו אימוני הגדנ"ע. בחודש פברואר הציג אריאלי לפיקוד המחוז ולפיקוד

הגדנ"ע הארצי לגבש סגל קבוע של עשרה מדריכי גדנ"ע, בוגרי קורס מ"כים של ההגנה, להקים עבורם בסיס קבע (אותו כינה "קומונה"), לשמור שלא יילקחו ליחידות אחרות ולהעסיקם בשכר. בתמורה הציג אריאלי כי המדריכים ימלאו תפקידי הדרכה ופעולה עבור המחוז. מפקד הגדנ"ע הארצי, דוד רשף, אישר את ההצעה. כל שנותר היה למצוא מקום מתאים לבסיס ולקבל את אישורו של מפקד המחוז, ישראל עמיר. עם פרוץ הקרבות פעלו לוחמי ההגנה והלח"י נגד הכפר הערבי שייח' באדר, ששכן על גבעה במערב ירושלים, ובעקבות ההתקפות עזבו תושבי הכפר את בתיהם. עמיר חשש כי לכפר שנעזב ייכנסו אנשי האצ"ל והלח"י, ואז הבריטים יפעלו נגדם וישתלטו על הכפר – וכך ייכשל ניסיונה של ההגנה ליצור רצף טריטוריאלי בין שכונות מערב העיר. כדי למנוע תרחיש זה ביקש עמיר להחזיק חיל מצב בכפר. אריאלי הציג לו להציב בשייח' באדר כוח מפקדי גדנ"ע, אשר יוכלו לגור שם ולאמן גדנ"עים. עמיר נענה להצעה, וכמה מפקדי גדנ"ע השתכנו בבתי הכפר. השם שנתן פיקוד הגדנ"ע בירושלים לבסיס היה "גבעת ריכוז מפקדים", ובקיצור – "גבעת ר"ם".

מריקוד ללחימה

האימונים בבסיס גבעת רם החלו ב־11 בפברואר. גדודי הנוער שהגיעו להתאמן בבסיס חויבו להקצות 20 נערים לשמירה בכל לילה. אברהם לנג, מג"ד מצדה, טען: "מבחינה חינוכית רצוי שישמרו מקסימום חניכים. זה מחסן ולא מזיק כלל גם לאימונים". אריאלי הסכים, וקבע כי "מן ההכרח הוא שהשמירה תבוצע ע"י חניכים בלבד". בני נוער הגיעו לאימונים בתנאי אקלים קשים ותחת אש. בבוקר מושלג של פברואר יצא משה גן מביתו בשכונת בית ישראל, מרחק כשלושה קילומטרים מגבעת רם. "כל העיר היתה מכוסה שלג כבד, לבן ויפה. והנה, בעוברי ברחוב צ'נסלור [כיום רח' שטראוס], ליד בית החולים 'ביקור

חולים', ראיתי לפתע אחת-עשרה אלונקות של הרוגים מונחות על המדרכה. לאחר ההלם המשכתי דרך רחוב בצלאל אל שייח' באדר. הגענו למקום כולנו קפואים ורטובים, בלבוש לא מספיק וכלי מגפיים, ואז החילוננו לרקוד כדי להתחמם וגם להתחזק". אימוני הנשק והמטווחים היו בעיקר "על יבש", בהיעדר תחמושת, אף שאריאלי שב ותבע לקבל כלי נשק מהמחוז. גם החיבור לקו מים ולרשת החשמל התמהמה במשך חודשים רבים. לעתים היה על בני הנוער ללון בבתי שייח' באדר הנטושים או באוהלים, ולהתכסות בשמיכות שהביאו מבתיהם. גם את מזונם הביאו הנערים עמם מהבית, עד שהוקם המטבח בחודש אפריל. מדים קיבלו הנערים רק בסוף מאי, לאחר הקמת צה"ל. לאחר השתדלויות הצליח אריאלי לארגן הגעתו של רופא מדי בוקר, לבדיקת מגויסים ולטיפול בחולים ובפצועי אימונים, ולעזרתו הוכשרו גדנ"עיות ששימשו חובשות ואחיות. בחודש מאי כבר התאמנו בבסיס גבעת רם 120 גדנ"עים ביום. בין המתאמנים היו 30 גדנ"עים שעברו קורס מ"כים של גדוד "הסלע" – קורס שנועד להכשיר אותם לעבודה עם נערי שכונות מצוקה, וכן עשרה גדנ"עים מהעיר העתיקה. הבסיס שימש גם כנקודת ריכוז עבור מפקדי גדנ"ע לפני יציאתם לפעולות קרביות. בינואר נשלחו גדנ"עים למשימות שמירה ולחימה בדרום העיר, באזור שכונת מקור חיים. באפריל יצאה מגבעת רם פלוגה שגובשה בחיפזון מקרב מפקדי הגדנ"ע, בהם נערים בני 17, למשימה של קבורת ההרוגים הערבים בכפר דיר יאסין, בשעה שיחידות גדנ"ע אחרות איישו עמדות הגנה בשולי הכפר. באמצע מאי נשלחה לאזור מנדלבאום בצפון העיר מחלקה שהורכבה מקרב מפקדי הגדנ"ע שאימנו בגבעת רם, כדי לסייע בבלימת משוריני הלגיון. ב"קרבות עשרת הימים" בחודש יולי השתתפה מחלקה זו בכיבוש הכפר מלחה ומתחם מיס קרי (כיום מושב אורה) בדרום העיר. כאשר יצאו מפקדי

גדנ"עים נחים בעמדה, מנזר נוטרדאם בירושלים, תש"ח

י. נשק במחנה גבעת ר"ם, ברקע בתי שייח' באדר

מסדר השבעת הגדנ"ע לצה"ל בגבעת ר"ם, יוני 1948 (צילום: דוד חריס)

הגדנ"ע מבסיס גבעת רם לפעולות קרביות, אימנו את הנוער סמלי הגדנ"ע שנותרו בבסיס. הם השתמשו בחוברות הדרכה, ולאחר שצברו ניסיון אף הכינו בעצמם מערכי שיעור. פיקוד המחוז דרש מאריאלי להקצות למשימות אבטחה ולחימה הן מפקדי גדנ"ע שאימנו בגבעת רם והן גדנ"עים, והדבר היה מקור למתח מתמיד. במקביל דרשו מנהלי בתי הספר למנוע את שליחתם לקרבות של נערים מתחת לגיל הגיוס. המנהלים זכו לגיבוי מברוך בן יהודה, מנהל מחלקת החינוך של הוועד הלאומי. אריאלי ניסה, לא תמיד בהצלחה, למנוע את שילוחם של גדנ"עים ללחימה בחזית כדרישת המחוז. בחודש ספטמבר

גדנ"עים באימון בירושלים, 1948 (לע"מ)

שלט הכניסה לבסיס הגדנ"ע בגבעת ר"ם, 1948

בקרבות, אנדרטאות... אף אחד לא העלה על הדעת שהשטח הזה יהיה מרכזי בירושלים. שתעמוד עליו הכנסת, הקריה הממשלתית, האוניברסיטה, המוזיאונים. אף אחד, בחלומות הוורודים ביותר, לא היה מעלה על הדעת. והחלומות אז לא היו עדיין ורודים.

בהפוגה הראשונה חודשו פעולות התרבות וההסברה: תערוכה מצויורי ון-גוך והרצאה בנושא מפי ד"ר שיף מבית הספר לאמנות "בצלאל", קורס לחניכי גדוד הסלע, חוגים לתנ"ך, למוזיקה, לטבע ולאמנות, ואף מקהלת גדנ"ע. בבסיס הוקמו ספרייה ומועדון, הודפסו עיתונים ונערכו פעילויות ספורט. עם חלוף הזמן וככל שגדלו מספרי המתאמנים, התגלו בבסיס בעיות תברואה. השטח שהוקצה לגדנ"ע צומצם עקב הקצאת בתים ושטחים ליחידות אחרות. פיקוד המחוז הקצה חלק מגבעת רם להקמת בית קברות לחללי ההפגזות, בשל המצוקה במקומות הקבורה בירושלים בהיעדר גישה להר הזיתים. כמעט מדי יום התקיימה תהלוכת הלוויות ל"בית הקברות שייח' באדר". הריח המחניק שעלה מבית הקברות וענני הזבובים הקשו על המתאמנים בבסיס, ודוח רפואי חריף קבע כי בסיס הגדנ"ע חייב לעבור מגבעת רם. ההוראה בוצעה: בספטמבר עברה מפקדת הגדנ"ע מגבעת רם לעין כרם, ובנובמבר עבר לשם גם בית הספר של הגדנ"ע, שהיה אז עיקרו של בסיס הגדנ"ע בגבעת רם. מספר יחידות גדנ"ע המשיכו להתאמן בגבעת רם עוד כחצי שנה לאחר מכן.

משימות חדשות ישנות לגדנ"ע

בהפוגה השנייה התקיים בירושלים דיון בנושא תפקידו ומשימותיו של הגדנ"ע בעקבות הקלת הלחץ בחזית ירושלים. בדיון השתתפו הרמטכ"ל יעקב דורי, מפקד הגדנ"ע הארצי אלחנן ישי ונציגי משרד החינוך. מפקד גדוד הסלע, אליעזר שמואלי, טען כי תפקידיו של הגדנ"ע מעולם לא היו לחימה בלבד, אלא כללו גם משימות חינוכיות וחברתיות, משימות שרק ארגון ממלכתי יכול להתמודד איתן: חינוך בהיקף רחב לעולים ולבני נוער מקרב אוכלוסיות מצוקה, קליטת עלייה וסיוע לעולים. היו שהציעו להכפיף את הגדנ"ע למשרד החינוך, אך ההצעה לא התקבלה. מעמדו של הגדנ"ע נותר צבאי, אך משימותיו נותרו חברתיות וחינוכיות במוצהר. עד היום משלבים בסיסי הגדנ"ע, ממשיכו של בסיס גבעת רם, את גישת "סייפא וספרא" בחינוך בני הנוער בבתי הספר התיכוניים בישראל. גבעת רם עצמה הפכה למרכז חינוכי לאומי, ובו בין השאר קמפוס האוניברסיטה העברית וקריית המוזיאונים הלאומית. בסיס הגדנ"ע בגבעת רם בירושלים פעל במשך פחות משנה. עם זאת, בבסיס נוסדו תכניות אימון, חינוך ותרבות לנוער, הורחבו סגלי המתאמנים והוכשר נוער לוחם שנשלח לחזיתות ירושלים הנצורה. כך תרם הבסיס תרומה חשובה למורל האזרחי ולכוח האדם הלוחם בעיר בימי מלחמת העצמאות, ולעיצוב הגדנ"עם ותרומתם לחברה.

השתנה המצב: "פקודת גדנ"ע – נח"ל" הפקיעה את הפיקוד על הגדנ"ע מידי המחוזות השונים והכפיפה את הגדנ"ע לפיקוד הגדנ"ע הארצי, וכך ניטלה מפיקוד המחוז הסמכות לגייס מפקדי גדנ"ע או גדנ"עים למשימות המחוז או לפעילות קרבית.

כשהחלומות עדיין לא היו ורודים

לבסיס הגדנ"ע בגבעת רם היה תפקיד חשוב גם מבחינה מורלית. בני נוער, ששמעו ידיעות מעודדות באימונים ובפגישות ההסברה בבסיס, הפיצו ידיעות אלה ברחבי העיר. הידיעה על הקמת המטבח בחודש אפריל, בעיצומו של המצור, הופצה במהירות, העלתה את המורל בקרב האוכלוסייה האזרחית ותרמה להגברת ההתגייסות לגדנ"ע. בעיצומה של המלחמה המשיכו מפקדי הגדנ"ע בגבעת רם להנחיל לחניכיהם ערכים ציוניים וחלוציים, במקביל לפעילות תרבותית ענפה. קציני החינוך של הגדנ"ע בירושלים, בראשם שלמה דינור – נצר למשפחת חסידי גור, איש "גורדוניה" ויוצא לודז' – קיימו ערבי שירה וניהלו שיחות הסברה בענייני מלחמה, ציונות וספרות. את יום י"א באדר, "יום תל-חי" שחל בחודש מרץ, ציינו הגדנ"עים ב"מפגנים פלוגתיים" בגבעת רם ובבתי ספר בעיר. לרבים מהגדנ"עים הצעירים היה זה מפגנם הגלוי הראשון, ובו נפגשו גדנ"עים רבים שהכירו זה את זה בבית הספר אך לא ידעו על חברותו של יָרֵעַם בגדנ"ע מפאת הצורך בשמירת סודיות מפני הבריטים. האירוע הסתיים בהצגה של להקת בני עקיבא.

בחג הפסח החליט מפקד הבסיס, צבי אנקורי, לערוך בגבעת רם קונצרט של תזמורת "קול ירושלים". הקונצרט התקיים בשיפולי הגבעה. הגדנ"עים חצבו מדרגות מכיוונים שונים אל התאטרון הטבעי שבמדרון, ועם בוא הערב הניחו לפידי אש בצדיהן. סיפר אנקורי:

אחרי שהלכו כל הצופים, ישבנו ביחד, כל קבוצת המפקדים שארגנה את גבעת רם, את ההכשרות, את האימונים – ואת הקונצרט. ישבנו והתחלנו לחלום: מה יהיה פה כשייגמרו הקרבות? היו כל מיני דעות: מחנה צבאי לזכר הנופלים

לעיון נוסף

1. א' אמיר, גדנ"ע ירושלים בתש"ח (עורך: י' אריאלי), משרד הביטחון 2008.
2. א' גוטנטריו, המצור ה-37 על ירושלים, ירושלים 1987.
3. י' לוי ("לויצה"), תשעה קבין: ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות, משרד הביטחון 1986.
4. י' שהמי, במיצר ובמצור, ירושלים 1966.